

הרב יצחק בן יוסף

חיוב מעשר כספים במציאויות השונות

- א. שיעור החיוב במצוות צדקה.
- ב. מקור חיוב הפרשת מעשר כספים.
- ג. מימון מצוות בכספי מעשר כספים.
- ד. הפרשת מעשר לאחר נכוי צרכי ביתו.
- ה. מזונות ילדיו הגדולים ממעשר כספים.
- ו. תשלום מיסים ממעשר כספים.
- ז. הפרשת מעשר ממלגות: אברך, סטודנט, חייל, ירושה, פיצויים ומתנות. ביאורי הערות.

א. שיעור החיוב במצוות צדקה.

בתלמוד הבבלי וכן בירושלמי מצאנו שנאמרו כמה שיעורים לגבי שיעור נתינת צדקה.

שיעור חומש

במסכת כתובות (נ, סז; ובערכין צח.) מובאת תקנת אושא:

"באושא התקינו המזבז אל יבזבז יותר מחומש".

מנוסח¹ זה משמע שהתקנה באה להגביל, דהיינו: שאסרו על האדם לבזבז מנכסיו יותר מהחומש. והגמרא מסמיכה שיעור זה על הפסוק אשר אומר יעקב אבינו (בראשית כח כב): "וכל אשר תתן לי עשר אעשרנו לך". ושם פירש רש"י: "עשר אעשרנו, שני עישורין הוה להו חומש".

בירושלמי (שם) מבואר ששיעור חומש בשנה הראשונה הוא גם מהקרן, ואילו בהמשך שיעור החומש הוא רק מהריווח, שאם לא כן יאבד אדם את רוב רכושו בחמש שנים.²

שיעור עשירית

המקור לשיעור זה מזכר בתוספות במסכת תענית (ט. ד"ה 'עשר תעשר'):

הכי איתא בספרי³: עשר תעשר את כל תבואת זרעך היוצא השדה שנה שנה (דברים יד כב). אין לי אלא תבואת זרעך שחייב במעשר, רבית פרקמטיא וכל שאר רווחים מנין? ת"ל: 'את כלי'. דהוה מצי למימר את תבואתך, מאי 'כלי', לרבות רבית ופרקמטיא וכל דבר שמרויח בו".

בנוסחה נוספת (פסיקתא דרב כהנא (מנדלבוים) פרשה י ד"ה 'עשר תעשר') מצאנו:

"אמר רבי אבא: **רמז** לפרגמוטוטין ולמפרשי ימים שיהיו מוציאין אחד מעשרה לעמלי תורה. תבואת זרעך היוצא השדה, אם זכיתם סוף שאתם יוצאים לזרוע השדה ואם לא, סוף שהיוצא בשדה

¹ נוסחת הירושלמי (מסכת פאה ב ב): "באושא נמנו שיהיה אדם מפריש חומש מנכסיו למצווה". לכאורה משמעותה שיש מצווה וחיוב להפריש חומש, ואילו מהבבלי משמע ששיעור חומש הוא רק הגבלה, שלא יבזבז יותר מכך. אולם הגר"א (בביאורו על הירושלמי) מבאר שכוונת הירושלמי היא כבבלי. ושאלת הירושלמי בהמשך: "עוד היכן? פירושה "מכמה אינו רשאי לפחות, דלהוסיף אמרינן שאינו רשאי על חומש אבל לפחות מכמה אינו רשאי".

² כך גם פסק השו"ע (יורה דעה סימן רמט סעיף א), וגבי מעשר לא העיר כך. ואילו הש"ך (סי"א א) הביא בשם ה'פרישה' שכן יש לנהוג לגבי מעשר.

³ מקור זה אינו מצוי בנוסחת הספרי שבידינו.

מתגרה בכס ואיזה זה עשו הרשע דכתיב ביה איש יודע ציד איש שדה."

שיעור שלישי השקל בשנה

במסכת בבא בתרא (ט). מוזכר השיעור 'שליש השקל':

"אמר רבי אסי לעולם אל ימנע אדם עצמו מלתת שלישיית השקל בשנה שנאמר (נחמיה י לג): והעמדנו עלינו מצות לתת עלינו שלישיית השקל בשנה לעבודת בית אלקינו"⁴.

ונראה שאין כל סתירה בין השיעורים השונים שנאמרו בזה בדרשות חז"ל השונים, אלא כל אחד מהם מדבר על דרגה מיוחדת שיש במצות צדקה. הגמ' בבבא בתרא מדברת על הדרגה המינימלית ביותר של שיעור מצות צדקה, שלמטה ממנה אין יוצאים ידי חובת המצווה כלל. ואכן הסוגיות שם עוסקות בדיני צדקה והחובות הנובעות מהם. שיעור הפרשת עשירית המובא בתוספות וכן בספרי ובפסיקתא לרוצה להדר במצוות צדקה - מידה בינונית היא, ושיעור חומש מנכסיו שמזכירים הירושלמי והגמ' בכתובות, מדברים על הדרגה המובחרת והמהודרת ביותר, שאין לתת יותר ממנה. וכך מסכם הרמב"ם (הלכות מתנות עניים פרק ז הלכה ה)⁵:

"בא העני ושאל די מחסורו ואין יד הנותן משגת נותן לו כפי השגת ידו וכמה עד חמישית נכסיו מצווה מן המובחר ואחד מעשרה בנכסיו בינוני פחות מיכן עין רעה, ולעולם אל ימנע עצמו משלישיית השקל בשנה וכל הנותן פחות מזה לא קיים מצווה ואפילו עני המתפרנס מן הצדקה חייב ליתן צדקה לאחר"⁶.

השו"ע מסכם את השיעורים שזכרו בזה במאמרי חז"ל השונים, ומחלק את מצות צדקה לשלש דרגות. המצוה המובחרת היא לתת עד חמישית, ומידה בינונית היא אחד מעשרה, והמידה הפחותה היא לא לפחות משלישיית השקל בשנה, ובפחות משיעור זה אינו מקיים מצות הצדקה.⁷

מכאן שחייב מצות צדקה מהתורה הוא שלישי השקל.

ב. מקור חיוב הפרשת מעשר כספים.

מעשר כספים נתינתו היא ממידת חסידות.

הבית חדש (יו"ד סימן שלא ד"ה "ואין נותנים מהם") כתב:

"דמה שאדם מעשר ממה שמרוויח במשא ומתן בכספים ושאר רווחים אינו חייב בה לא מן התורה ולא מדרבנן."

כלומר, לדעת הב"ח חיוב הפרשת מעשר מרווחיו לצדקה הוא רק מידת חסידות והידור מצווה. ודרשת הספרי היא 'אסמכתא בעלמא'.

⁴ ה'רלב"ג' מסביר שלישי השקל בימיהם היה כמחצית השקל של תקופת התורה. וה'אבן עזרא' מסביר שנתנו שלישי שקל בנוסף למחצית השקל מהתורה.

⁵ ובלשון זו פסקו גם הטור והשו"ע (יו"ד סימן רמט סעיף א).

⁶ עיין בהרחבה בבאור הערות א (לקמן בסוף המאמר).

⁷ כך מסביר גם המאירי על הגמרא בבא בתרא.

ואכן אם מעיינים בדברי המדרשים⁸ אנו מוצאים בגירסתם שלא כגרסת התוספות במסכת תענית:

"עשר תעשר עשר בשביל שתתעשר... רמז למפרשי ימים להפריש אחד מן עשרה לעמלי תורה".

המלה "רמז" מציינת לימוד בדרך דרש ולא חיוב הלכתי. ויש לשים לב לעובדה שמדרשים אלו מציינים שחובת ההפרשה היא ל"עמלי התורה" דווקא ולא לעניים. בשו"ת 'חוות יאיר' (סימן רכד) מסביר את טעמה של דעה זו, שהרי לא נזכר בתלמוד מקור להפרשת מעשר כספים, ומכיוון שהתלמוד מתעלם מדברי הספרי והמדרשים נראה סובר שהם אינם להלכה.

הוכחה נוספת לכך היא כפי שמעיד שם ה'חוות יאיר' על מנהג העולם שאין נזהרין בהפרשת מעשר כספים, ומכאן ראייה שאין זו חובה מן הדין. שאילו היה חובה מדרבנן: "לא היו ישראל קדושים מקילין בה עד שרק אחד מעיר ושנים ממשפחה נזהרים בה". ראייה נוספת מדייק הישבות יעקב' (חלק ב סימן פה) מדברי הרמב"ם והשו"ע שפסקו שהפרשת מעשר היא מידה בינונית, משמע שהדבר בא כהמלצה לרוצה להדר, ולא כחיוב, והחיוב הוא דווקא שליש השקל בשנה.

ה'ישבות יעקב' מקשה שהרי מקור הפרשת מעשר כספים הוא מדרשת הפסוק "עשר תעשר" המצווה על הפרשת מעשר, והרי דין הפרשת 'מעשר עני' נוהג רק בשנה השלישית והשישית, אם כך לא יתכן שיהיה חמור דין מעשר כספים הנדרש מפסוק זה, יותר ממעשר עני.

ובספר 'בית מאיר' (יו"ד סימן שלא קמו) מחזק את דברי הב"ח, וטוען שהרי דין מעשר כספים הוא מדין 'צדקה'.

לכן כתב הרמ"א (סימן רנא סעיף ג) שפרנסת עצמו קודמת לכל אדם, ואינו חייב לתת צדקה עד שתהיה לו פרנסתו. ובשונה ממעשר עני שאפילו עני שבישראל מוציאים ממנו בעל כורחו, למרות שמעשר עני בזמננו הוא דרבנן. אלא ודאי שמעשר כספים אינו אלא הידור מצות צדקה כשם שמהדרין באתרוג.

וכן פוסק בשו"ת מהרי"א אסאד (יו"ד סימן שלד) ומסיים בלשון:

"כל מקום שהלכה רופפת בידך פוק חזי מה עמא דבר. וכפי הידוע מדור לדור אך ורק מיעוטין הן יחידי סגולה שנוהגים בזמן הזה ולא רובא דעלמא, ועכ"פ מי שמנהג אבותיו בידו, אל תיטוש תורת אמך כתיב".⁹

מעשר כספים חיובו מדרבנן

הט"ז (יו"ד סימן שלא ס"ק לב)¹⁰ סובר שיש חיוב מדרבנן להפריש מעשר כספים וטעמו: "דיש לדמות מעשר שמפרישין מן הריווח ממון לדין מעשר עני של תבואה ופירות".

והוא תמה על הב"ח: "שהרי פסקו כד הפוסקים והב"י בסימן רמט, בשם הירושלמי".¹¹

⁸ פסיקתא דרב כהנא (מנדלבוים) פרשה י ד"ה: עשר תעשר, מדרש תנחומא (ורשא) פרשת ראה סימן יח.

⁹ וכן הסכימו עם הב"ח גם שו"ת יעב"ץ א ו, שו"ת משיב דבר חיו"ד סימן עז.

¹⁰ וכן פסק הנודע ביהודה (מהדו"ק חיו"ד סימן עג). ערוך השלחן (סימן רמט סעיף ה) מבין שכוונת הט"ז בדבריו היא לומר דמעשר כספים הוא מן התורה. ותמוה הדבר.

וכך נאמר בירושלמי (פאה פרק א הלכה א) :

"עד היכן? רבי גמליאל בן איניאי ורבי אבא בר כהנא חד אמר: עד כדי תרומה ותרומת מעשר, וחרנה אמר: 'כבד את ה' מהונך ומראשית כל תבואתך' כמראשית כל תבואתך".
מסביר הגר"א¹² את שאלת הגמרא "עד היכן?" מהי המידה הבנונית של הפרשת כספים. רבי גמליאל בן איניאי סובר שהשיעור הוא שלש מאיות (כשיעור תרומת גדולה בינונית בתוספת שיעור תרומת מעשר), ורבי אבא בר כהנא סובר על פי הפסוק: "כבד את ה' מראשית כל תבואתך" (משלי ג) כמראשית כל תבואתך" שהכוונה רק לשיעור מעשר. לסיכום נראה שדעת ה"ט"ז היא שחיוב הפרשת מעשר כספים הוא מדרבנן. מכיוון שהדין מעשר מצוין ונפסק להלכה בתלמוד הירושלמי. מכאן אפשר לדחות את טענת החולקים שדין מעשר כספים אינו מדרבנן, בגלל שאינו מוזכר בתלמוד, שהרי -כפי שראינו- דין זה כן מוזכר בירושלמי.

ונראה שאר הפוסקים שפסקו שמעשר כספים הוא מדרבנן למדו את המקור לדין מהמדרשים שהזכרנו לעיל, ולא מהתלמוד הירושלמי, כמו ה"ט"ז והגר"א לעיל. ולכאורה אפשר להסביר שאף אם התלמוד הבבלי לא הזכיר דין זה אנו פוסקים כדברי המדרש, כפי שכתב ה'פרי חדש' (סימן קכח ס"ק כ) שדין שזכר במדרש אף שלא נזכר בש"ס כלל, אין מי יכול לחלוק על המדרש, כשאינו ראייה להיפך מהש"ס. אולם כלל זה אינו מוסכם, שכן מצאנו סברה הפוכה מדברי הרמב"ם הכותב (בשו"ת לחכמי לונגל סימן קו) שדין שהוזכר במדרש ולא הזכר בתלמוד בבלי אינו להלכה, מהטעם שאם זה היה כן להלכה לא היה התלמוד שותק מלומר זאת בפרוש.

החיד"א ('ברכי יוסף' יורה דעה סימן רמט ס"ק ג) דחה את הטענות שהוזכרו לעיל, וכתב שמצות מעשר כספים אינה מצווה מיוחדת בפני עצמה כמצות מעשר תבואה, אלא היא חלק 'מדין צדקה', ולכן אין להקשות ממעשר עני על מעשר כספים מפני שהם אינם דומים בדינם, והדבר היחיד המשותף ביניהם הוא שלאחר שתקנו חכמים חובת הפרשת מעשר כספים הם הסמיכו מצווה זאת על הפסוק העוסק במעשר עני כדרשה ולא כדמיון מוחלט בניהם. ואולי כך נראה לפרש את דברי ה"ט"ז לעיל "דיש לדמות מעשר שמפרישין מן הרייוח ממון לדין מעשר עני". 'לדמות' - כן, אך לא לכל עניין.

והחיד"א דחה את דברי ה'חיות יאיר' וה'שבות יעקב' שהוכיחו שאין חיוב הפרשת מעשר מהעובדה שרוב העולם מקילים בענין מעשר כספים, ולדעתו נראה טעם הדבר שלא נהגו להיזהר בזה :

"משום שאמרו חז"ל שהזן בניו ובנותיו נחשב לצדקה, ועל הרוב יותר מחצי הוצאות האדם הם עם בניו ולימודם וטיפולם, וכן עם קרוביו העניים. לכן לא דקדקו בזה הראשונים. ולבעלי אומנות ופועלים ששכר מלאכתם מצומצם, לא נאמרו שיעורים הללו, כי בודאי שעם בניהם וקרוביהם הם מוציאים יותר ויותר ממעשר, וזאת לפנינו בישראל לא נהגו בזה אלא סוחרים ועשירים."

ולמסקנתו חובת הפרשת מעשר כספים היא מצווה מדרבנן.

¹¹ ניתן לתרץ שגם הבי"ח לא חולק על האמור בשו"ע אלא מבין את כוונת הש"ע שהמקיים מצוה, או מצוה מן המובחר יפריש חומש או עשירית וכו', אבל חיוב על כך ליכא בזה לא מה"ת ולא מדרבנן.

¹² באור הגר"א על הירושלמי ועיין גם בבאור הגר"א (יו"ד סימן רמט ס"ק ב).

חיוב הפרשת מעשר כספים הוא מדין מנהג שהוא כנדר

יש מהפוסקים¹³ שכותבים שמצוות מעשר כספים הפכה למנהג שהוא כנדר (היוצא ממידת חסידות של צדקה). וכך כותב המהר"ם מרוטנבורג (שו"ת סימן עד) וזו לשונו:

"ואף על פי שאין מצות מעשר חובה מן התורה **אלא מנהג**, מכל מקום הא קיימא לן דברים המותרים ואחרים נהגו בהם איסור אי אתה רשאי להתירם בפניהם".

והעובר על מנהג זה עובר על איסור 'בל יחל דברו'. מדרבנן¹⁴. וכן נראים הדברים ממה שכתב בשו"ת מהרי"א אסאד שהבאו לעיל.

ומסיים הפתחי תשובה (סימן רמט ס"ק ב):

"וכן העלה בספר משנת חכמים... שאין למעשר כספים עיקר לא מהתורה ולא מדברי סופרים, אבל אם נהג הוא כמו מנהג של מצווה, ואין לבטל כלל אם לא לצורך גדול. עיין שם".

ולפי דעה זו נראה שמי שלא נהג להפריש אינו חייב להפריש. ויותר מכך נראה מדברי ה'משנת חכמים' שגם מי שנהג כך יכול, לצורך גדול, להתיר נדרו ולא להפריש מעשר.

וכתב בשו"ת 'יחווה דעת' (חלק א סימן פז):¹⁵

"על כל פנים הנהג להפריש מעשר כספים ממשכורתו ומרווחיו, נעשה הדבר עליו כדין נדר, ואסור לבטל מנהגו, וכמו שכתב המהר"ם מרוטנבורג אלא אם כן אמר בפירוש בתחילת מנהגו שהוא נוהג כן בלי נדר".

ומנהג מעשר כספים ההופך לנדר הוא כשנהג כך והפריש שלש פעמים.

ג. מימון מצוות בכספי מעשר כספים**הקדמה**

שורשי המחלוקת תלויות בסברות שהזכרנו לעיל:

- א. הסוברים שמעשר כספים הוא חובה מדרבנן, ועל פי הכלל "דבר שבחובה אינו בא אלא מן החולין", אין להוציא עבור מצוות מכספי המעשר.
- ב. מעשר כספים הוא כמעשר עני, ולכן השימוש בכסף הוא רק עבור העניים.
- ג. הסוברים שמעשר כספים הוא מנהג, יסברו שהכל ילך על פי תחילת הנהגתו.
- ד. המתירים לכתחילה לשלם עבור מצוות, יסברו שמצוות מעשר כספים היא מנהג, ואין היא דומה למעשר עני אלא עומדת בפני עצמה, ולכן אפשר להוציא את הכסף גם לצורך מצוות אחרות מלבד צדקה.

בשו"ע מצאנו שתי דעות בענין:

הרמ"א (יו"ד סימן רמט סעיף א) בשם המהרי"ל (מהרי"ל הל' ראש השנה):
 "ואין לעשות ממעשר שלו דבר מצוה, כגון נרות לבית הכנסת או שאר דבר מצוה, רק יתננו לעניים".¹⁶

¹³ עיין ב'פתחי תשובה' (יו"ד סימן שלא סעיף יב) שמקשה על האחרונים הסוברים שחיוב המעשר מדרבנן ואמר: "שנעלם מהם תשובת המהר"ם".

¹⁴ ראה 'חתן סופר' (סימן כ) שהאיסור 'בל יחלי' הוא כעין דאורייתא.

¹⁵ ועוד יש שפסקו שמעשר כספים מדין נדר, שו"ת חתן סופר (סימן כ), שאלת יעב"ץ (חלק א סימן ו), חתם סופר (יורה דעה סימן רלא בד"ה 'ברמ"א').

הש"ך (שם ס"ק ג) כתב בשם המהרש"ל והדרישה (שפסקו על פי תשובת המהר"ם):
 "ישכל מצווה שתבוא לידו כגון להיות בעל ברית או להכניס חתן
 וכלה לחופה וכהאי גוונא וכן לקנות ספרים ללמוד בהם או
 להשאילם לאחרים ללמוד בהם אם לא היה יכולת בידו לא היה
 עושה אותה מצווה יכול לקנות מן המעשר."

האם חלק המהר"ם על המהר"ל?
 לכאורה משמע מהש"ך שהמהר"ם אכן חולק על המהר"ל, ומתיר לקנות מצוות בכספי
 המעשר.

ה'באר הגולה' (יורה דעה סימן רמט ס"ק א) טוען שהם לא נחלקו, אך ישנו הבדל בין
 מצוה שאדם מחויב לעשותה - למשל קניית נר לבית הכנסת - והוא רוצה לפטור עצמו
 בכספי מעשר כספים, ואת זה אוסר המהר"ל¹⁶ לבין מצווה שאינו מחויב בה - כגון להכניס
 חתן וכלה לחופה, בדוגמה שהביא המהר"ם, שהוא יכול להוציא מכספי מעשר.
 ה'פתחי תשובה' (שם ס"ק ב) ע"פ דברי החתם סופר, דוחה את הסברו של ה'באר הגולה',
 ומדייק מדברי המהר"ל שהסיבה לאיסור קנית מצוות מכספי המעשר היא משום שכספי
 מעשר כספים שייכים לעניים.

גם לדעתו הם לא נחלקו, אולם הוא טוען שיש יחוד לדין מעשר כספים והוא שמכיוון
 שהוא רק מנהג, הרי שהכל תלוי בהנהגה שהתחיל לנהוג בשעת הפרשת הכספים,¹⁸ ואם
 הפריש ג' פעמים את הכספים לעניים שוב לא יוכל לשנות את יעוד הכספים. נמצא
 שהמהר"ל עוסק במקרה שהאדם נהג לתת את הכסף לעניים, ואילו המהר"ם עוסק
 באדם שטרם הקבע מנהגו.

גם הציץ אליעזר¹⁹ אומר שהמהר"ם והמהר"ל הסכימו שאם הכסף היוצא מכספי
 המעשר יגיע בסופו של דבר לעניים - כגון הכנסת חתן וכלה עניים, אזי מותר להוציא
 מכספי המעשר (המהר"ם), ואילו אם הכסף לא יגיע לידי העניים - כגון לקנות נר לבית
 הכנסת, אזי אסור להוציא מכספי המעשר (המהר"ל).

כך מסביר ה'ציץ אליעזר' את דברי ה'ט"ז שדבריו נראים לכאורה כסותרים, שבתחילה
 כתב שמותר לקנות מצוות לבית הכנסת שהמעות לצדקה יוצאות, ולבסוף כתב בשם
 המהר"ם שמותר להיות בעל ברית וכו' משמע שמותר להוציא מעות מעשר כספים גם אם
 לא יגיעו לעניים. אלא שיש להסביר את סוף דבריו כך שמדובר שהכסף יגיע לידי העניים
 כלומר בעל הברית או החתן והכלה עניים.

הב"ח (לעיל פסקה ב) סובר שמעשר כספים היא הנהגה העומדת בפני עצמה, ולכן מותר
 לשלם עבור מצוות בכספי מעשר, כגון לפדות שבויים. אפילו שזאת מצוה שחייב בה.
 ודוקא במצוות מעשר עני אמר הטור שאין אדם יכול לפרוע חובו מכספי מעשר עני.

לסיכום, נראה שמותר להוציא מכספי מעשר כספים לצורכי מצווה:

- לדעת הב"ח והש"ך (המבין כך את דברי המהר"ם) - מותר תמיד.
- לדעת ה'באר הגולה' - מותר רק למצוות שאינו מחויב בהם, כגון הכנסת כלה.

¹⁶ עיין בהרחבה ב'ביאור הערות' ב' (לקמן בסוף המאמר), את יסוד המחלוקת בהבנת דברי
 המהר"ל, ובהסבר הגמרא במסכת ביצה.

¹⁷ וכן כתב בשו"ת בית יהודה או"ח סימן יט: אין אדם יוצא ידי חובתו מתנות לאביוניים ממעות
 מעשר דתקנתא דרבנן הוי דבר שבחובה וקי"ל דדבר שבחובה אינו בא אלא מן החולין.

¹⁸ שו"ת מהר"ם מרוטנבורג (דפוס פראג סימן עד) ראה דבריו לעיל, שאם נהג כך יש איסור 'בל
 יחל' להוציא את כספים למטרה אחרת.

¹⁹ שם פרק ב אות ד

- לדעת ה'פתחי תשובה' וה'חתם סופר' - מותר רק אם קבל עליו כך בתחילת הנהגתו.
 - לדעת ה'ציץ אליעזר' (וכך נראים דברי ה'ט"ז) - מותר רק באם הכסף יגיע לידי העניים. או אם החפץ נקנה, כגון ספרים על מנת ללמוד מהם. שו"ת יחוה דעת (חלק א סימן פז) כותב:
- "לפי זה נראה שמאחר שהנוהג להפריש מעשר כספים נעשה הדבר עליו בגדר חובה, אינו רשאי לתת ממעשר זה לחובת המצווה של מתנות לאביונים של יום פורים.
- ורק אם אמר בפירוש בשעה שהתחיל להפריש מעות מעשר בלי נדר, והשעה דחוקה לו, רשאי לתת ממעות אלה למתנות לאביונים, וכן לתרומת זכר למחצית השקל".
- ובהמשך המאמר נראה שאדם המפריש את המעשר כספים לפני ניכוי הוצאות הבית, יכול להקל ולקיים מצוות בכספי המעשר.

ד. הפרשת מעשר לאחר נכוי צרכי ביתו

מרן כותב (שו"ת 'אבקת רוכל' סימן ג):

"אחר שהפריש מהקרן יסתחר במעותיו, ובכל חצי שנה יעשה חשבוננו ויראה מה שהרויח יותר על כל אשר פיזר בדברים הצריכים לבית".

משמע, שיש לנכות את כל הוצאות הבית ורק לאחר מכן יש לחשב את שיעור המעשר. היכנסת הגדולה' (בשירי כנסת הגדולה יו"ד סימן רמט הגה"ט אות א) מצטט את תשובת האבקת רוכל להלכה, אך אינה מיחסה לבית יוסף כי אם לרב מתתיא טריויש הכותב תשובה לשאלה דומה. היברכי יוסף' (שם) חולק על ההיתר:

"דמצינו דמדמים מעשר כספים לזרע הארץ - א"כ כמו שם כך גם

מעשר כספים צריך נמי להוציא מכל אשר ירויח".

והוא גם מפקפק בשיוך התשובה ויחוסה²⁰ למרן הבית יוסף²¹.

היחוה דעת (חלק ג סימן עו) כותב שמעיקר הדין נראה להקל שכן יש הפוסקים כדעת הב"י, והוא מצטט את רבי כלפון משה הכהן:

"ועל כל פנים כיון שעיקר דין מעשר כספים שנוי במחלוקת, ויש אומרים שאינו אלא מנהג, ויש אומרים שהוא מדרבנן, הא קיימא לן ספקא דרבנן לקולא. ומכל שכן שראוי והגון להורות כדעת מרן בתשובה הנ"ל, הלכה למעשה לרבים, לעודדם ולזכותם במצות מעשר כספים שהיא מצוה יקרה וחשובה, וגם העניים יהנו מהמעשר."

²⁰ גם בשו"ת 'בית דינו של שלמה' (יורה דעה סימן א, דף נא). כתב על דברי 'הכנסת הגדולה': "שאין נראה כן מסתמות דברי הפוסקים, שאם כן היה להם לומר כן בפירוש". ולדעתו כותב התשובה אינו הב"י כי אם מתתיא טריויש, ועליו הוא כותב: ובאמת לא ידענא להרב בעל התשו' הנזכר אי בר סמכא הוא כי לא נשמע ולא הוזכר בין הפוסקים המפורסמים וגם לא ידענא מני"ל הא.

²¹ רבי כלפון משה הכהן (שו"ת 'שואל ונשאל' חלק ב סימן קס) כתב להסביר טעמו של מרן בתשובה באבקת רוכל הנ"ל, ודחה דברי הברכי יוסף בזה. וכתב, שמסתמא כיון שחתום מרן על התשובה שבאבקת רוכל, היא בודאי למרן.

ולכן רשאי לנכות הוצאות ביתו כן והוצאות ילדיו הגדולים - כפי שנדון בהמשך - הסמוכים על שולחנו, אם שעתו דחוקה מבחינה כלכלית. וראוי שיתנה מראש שיתן המעשר רק לאחר ניכוי הוצאות ביתו.

ולדעתו ראוי להדר במצווה זו, והוא מסכם:

"אבל מי שחננו ה' בעושר, וידו משגת, יאחז צדיק דרכו לתת כל המעשר לעניים ולאביונים ולעמלי תורה ולישיבות הקדושות. ועץ חיים היא למחזיקים בה ותומכיה מאושר."

ה'ציץ אליעזר' (חלק י סימן ו) דוחה את ההשוואה הגמורה של מעשר כספים למעשר תבואת הארץ, ואומר שהדמיון וההשוואה בניהם היא רק לצורך שיעור ההפרשה. עוד הוא אומר שאין הבדל אם נאמר שהתשובה המוזכרת נאמרה על ידי הבית יוסף או הרב מתתיה טריויש "ברור הדבר שגברא רבא אמרה למילתא דא ואין לדחותה בנקל." ומסכם, מכיוון שמעשר כספים הוא מדרבנן, ורבים סוברים שהוא ממנהג, לכן יכול לקבל עליו להפריש מעשר כספים מהריוח שנות רבידו לאחר ההוצאה לצרכי ביתו, ואינו צריך לצמצם ולקמץ בהוצאותיו.

ה. מזונות ילדיו הגדולים ממעשר כספים

כבר ראינו שניתן תחילה לנכות את הוצאות המחיה שאדם זקוק להם כגון אכילה ושתייה ולבוש, ומשארית הכסף הנוותר יחשב את שיעור המעשר כספים. נאמר בגמרא (כתובות נ).

"עושה צדקה בכל עת, זה הזן את בניו ובנותיו כשהם קטנים."

ומבואר עוד בגמרא (שם סה:): שחיוב המזונות הוא עד גיל שש, ומעל גיל שש הוא פטור מלזונם מצד הדין, ולכן צדקה תחשב לו. אבל פחותים מבני שש חייב הוא לזונם מן הדין. על פי גמרא זו פסק הרמב"ם (הלכות מתנות עניים פרק י הלכה טז, וכן בשו"ע יו"ד רנא סעיף ג):

"הנותן מזונות לבניו ולבנותיו הגדולים שאינו חייב מן הדין במזונותיהם, כדי ללמד בניו תורה ולהנהיג בנותיו בדרך הישרה, הרי זה בכלל מצות צדקה, וצדקה גדולה היא, שהקרוב קרוב קודם."

ולעצם השאלה מצאנו מחלוקת באחרונים:

הש"ך (יו"ד שם ס"ק ג, וכן בשו"ת התשב"ץ חלק ב סימן קלא) הביא להלכה את דברי המהר"ם מרוטנבורג בתשובה (סימן עד) שכתב, שמותר לפרנס בניו ובנותיו הגדולים ממעות מעשר, ואפילו יש לו יכולת לפרנסם ממקום אחר, מפני שגם זה בכלל צדקה ייחשב, וכמבואר בשולחן ערוך.

ואילו הטי"ז (שם ס"ק א) כתב שאף על פי שהזן בניו הקטנים הרי בכלל עושה צדקה בכל עת, בודאי שאינו רשאי לזונם ממעות מעשר, אלא צריך ליתן המעשר לעניים.

וכן סובר ערוך השולחן (שם סעיף ז), ולמרות שנכתב בגמרא: "עושה צדקה בכל עת זה הזן בניו ובנותיו כשהם קטנים", כוונתם שמצווה יש כאן, אך לא מצוות צדקה ממש כפשוטו, ועל צד הדרש אמרו כן. אבל חלילה לחשוב דבר זה בכלל צדקה, שאם לא כן לעולם לא יגיע לעניים אפילו פרוטה אחת.

יש מהאחרונים²² שחלקו על הטי"ז וכתבו שדבריו תמוהים, מפני שאינם כמשמעות הגמרא בכתובות ובניגוד לדברי המהר"ם מרוטנבורג שכתב בפירוש להתיר. וגם לא ניתן להתעלם

²² שו"ת 'בית דינו של שלמה' (יורה דעה סימן א דף נ.), שו"ת 'פרי יצחק' (חלק ב סימן כז).

מדברי הרמב"ם ומדברי הטור והשו"ע הנ"ל שהמפרנס בניו וכו' הרי זה מצוות צדקה כפשוטו. ונראה לבאר שדעת הט"ז היא רק לשיטתו הסוברת שמעשר כספים היא חובה מדרבן וניתנת לעניים בלבד.

היאגרות משה' (חלק יו"ד א סימן קמג) כתב, שבזמן הזה אינו יכול לפרנס בניו הגדולים יותר משש שנים ממעות מעשר, מפני שטעם חיוב מזונות הבנים הקטנים מגיל שש, שהם נגררים אחרי האם, מכיוון שהאם תמנע מלאכול בזמן שאין לה מספיק כסף לזון את בניה, לכן חובה לתת לה כסף על מנת שתוכל לפרנס גם את בניה, ומכאן שהכסף המגיע לבנים הוא כחובה לפרנס את האם ולא את הבנים. ומכאן גם שפרנסתם אינה מדין 'צדקה' וממילא לא ניתן לעשותו מכספי מעשר.

סברתו על פי מה שכתב הר"ן (סוף פרק ה דכתובות) שדינו של הש"ך שייך רק כשהם גדולים כל כך שהדרך הוא שילכו בעצמם להרויח לפרנסתם.

בשו"ת 'יחווה דעת' (חלק ג סימן עו) הוא חולק על היאגרות משה', משום שדינו של הר"ן נתון במחלוקת ומשמע שרוב הראשונים אינם סוברים כך, ואפשר שהר"ן עצמו לא סובר כך להלכה.

יש שפסקו (פתיחי תשובה) אבן העזר סימן עא ס"ק א בשם 'חוט השני' ולא כדברי היערוך השולחן) שבני בנים אינם כבנים לעניין מזונות ופרנסה, וכל שכן בני בנות, ורק מדין צדקה צריך לפרנסם. אם כן נראה שיוכל לפרנס את נכדיו מכספי מעשר כספים.

תשלום שכר לימוד עבור בניו הגדולים מגיל שש

בשו"ת 'באר שבע' (סימן מא) אוסר, כשם שאוסר לפרנסם.

יש מן הפוסקים המתירים (היאור החיים' בספרו 'ראשון לציון' סימן רמט, 'אהבת חסד' חלק ב פרק יט בהערה) מפני שזהו חלק מפרנסתם, וכך משמע מהרמב"ם לעיל.

ובשו"ת 'משיב דברים' (יו"ד סוף סימן קלז) אומר שעל פי המתירים להוציא את כספי המעשר למלמד עני כפי שראינו לעיל, הרי שכיום המנהג הוא לשלם שכר למלמדים למרות שהמחבר (יו"ד סימן רמו סעיף ה) אסר. שהרי ללא שכר הלימוד לא תהיה להם פרנסה, ואזי הם נחשבים כעניים, ולכן אפשר להחשיב דמי הלימוד כצדקה.

ולדעת היחווה דעת' (וכן פסק היציץ אליעזר' חלק ט פרק ד יא) זהו מעיקר הדין:

"הנהוג להפריש מעות מעשר ממשכורתו, ומכל רווחיו, רשאי לנכות מדמי המעשר, דמי פרנסת וכלכלת בניו ובנותיו הגדולים היתרים על גיל שש שנים, ואפילו הם סמוכים על שלחנו. וכן רשאי לסייע ממעות מעשר בהוצאות נישואי בניו ובנותיו, כגון לצורך דירה ורהיטים וכיוצא בזה, כדי שיוכלו לבנות את ביתם".

והוא מסכם שעדיף לנהוג כך:

- א. יקבל מראש בעת הפרשת המעשר, שעל דעת כך הוא נוהג.
- ב. ומי שלא נהג כך ושעתו דחוקה, יוכל להתיר את נדו.
- ג. ומי שידו משגת, עדיף שלא ינכה כספים אלו מכספי מעשר כספים, אלא יתן הכל לעניים.

ו. תשלום מיסים ממעשר כספים.

על דברי הרמ"א (יו"ד סימן רמט סעיף א) שפוסק שאין לעשות ממעשר שלו דבר מצוה וכו'. אומר הט"ז (שם ס"ק א):

"יכול שכן לפרוע בהם מסיים דאסור, אע"ג דאיתא פרק קמא דבתרא שאפילו מה שאומות העולם נוטלין בזרוע נחשב לצדקה, מכל מקום מיקרי זה פורע חובו מן הצדקה."

על פי דברי ה"ט"ז ניתן ללמוד שמיסים משלמים לעכו"ם נחשבים כתשלום צדקה וכל שכן מיסים המשולמים במדינת ישראל, שהרי הכסף משמש לטובת כלל הציבור.

אמנם ה"ט"ז אוסר לשלם מכספי מעשר, אך על פי יסוד זה ניתן להקל:

א. על פי שיטת הב"ח לעיל - הסובר שאפשר לפרוע חובו ממעות מעשר, אם כן יש אפשרות לפרוע ממעות מעשר עבור תשלום מסיים, שהרי זה נחשב למצווה. וממילא גם לנכות מחשבון המעשר מה שמורידים לו עבור המסים.

ב. על פי החת"ם סופר - הסובר שאם התנה בתחילת הנהגתו שיוכל לתת את שיפריש לדבר מצווה, ולא דוקא נתינה לעניים, יוכל להתנות שיוכל לשלם ממעשר גם למסים שהרי גם זה נחשב כמצווה.

כתב בשו"ת 'ערוגת הבשם' (יורה דעה סימן רכ) שכשהפריש סתם ולפני כן נהג לתת את כספי המעשר לעניים, אזי לאחר ההפרשה הסתמית חייב לתת את הכסף לעניים. אבל במעשר שעדיין לא הפריש לא שייך לומר שכבר זכו בו העניים, דהוי ליה דבר שלא בא לעולם, ולכן אם הפריש המעשר על דעת לתת ממנו למצווה לא זכו העניים והנדר הוא על עצם ההפרשה ולא על מטרת ההפרשה. ולכן - לדעתו - לפני הפרשת המעשר יכול להחליט מחדש על יעוד הכסף.

בשו"ת 'פרי השדה' (חלק ג סימן קסא) כתב שיכול התורם להתנות שמהיום והלאה יתן מעות מעשר לכל דבר מצווה שצריך לו. כלומר, אפילו שלא התנה כך מתחילה יוכל להתנות על כך מכאן ולהבא, שיקח ממה שיפריש בעתיד לכל דבר מצווה שיהיה, לרבות מסי הקהל.

סניף נוסף להקל הוא על פי דברי ה'אבקת רוכל' לעיל המחשיב את הוצאות הבית כסכום שניתן לנכותו ממעשר כספים, אם כן לאחר ניכוי הוצאות הבית מתקטן הסכום החייב במעשר, ויתכן שכבר יצא ידי חובת הפרשת המעשר. על פי זה ניתן להקל שאם בכל זאת מפריש מעשר יוכל לקנות בו מצווה או לשלם ממנו מיסים. כן היא גם מסקנתו של ה'ציץ אליעזר' (חלק טסע"א).

ז. הפרשת מעשר ממלגות: אברך, סטודנט, חייל, ירושה, פיצויים, מתנות.

יש להבין מהו גדר של 'ריווח' שממנו חייבים להפריש מעשר. לכאורה על פי התוספות (תענית ט.) משמע שריווח הוא דבר שבא מעבודה בדומה לחקלאי המפריש מעשר מן השדה, או מהשקעה כספית "ריבית ופרקמטיא וכל שאר רווחים מנין? תלמוד לומר 'את כלי'.

ולכאורה ניתן לאמר שסכום כסף המגיע לאדם שלא כתמורת על השקעה ממון או עבודה אינם נחשבים כריווח. אולם מצאנו שה'פתחי תשובה' (יו"ד סימן רמט ס"ק א) כותב בשם ה'שלי"ה' שיש להפריש מעשר גם מדמי ירושה שאדם מקבל. ואולי יש לחלק בין כספים שהגיעו לאדם כמתנה וירושה, שצריך להפריש מהם מעשר, שהרי הם ריווח לו. לבין כסף הניתן כפיצוי על נזק, אבדן כלשהו, פיצויים, החזר הלואה וכד', שכספים אלו רק מתזירים אותו למצבו הראשון, והם כהחזר הפסד.

ה'ציץ אליעזר' (חלק ו סימן כז, ובתשובתו מדייק כך מספר 'חסידים') נשאל האם יש לעשר מעשר כספים מכספים שהוחזרו לניצולי השואה, כספים שהם פיצוי עבור רכוש וכסף שנלקח בזמן השואה?

מתשובתו משמע שיש לעשר, מכיון שהבעלים התיאשו מכספם ומרכושם שנגזל על ידי הגוים, והכסף המושב לאחר יאוש הוא בבחינת 'פנים חדשות באו לכאן', ונחשב כריווח. וכך הוא מסכם:

"אם מצא גניבה או הביאו לו גניבה צריך לעשר, היינו בגנבו ממנו וכבר נתייאש מזה ואח"כ מצא או הביאו לו זה חזרה".

משמע שאלמלא היה יאוש, כל הפסד או פיצוי שמושב לבעליו אינו נחשב כריווח, וממילא אין צריך לעשר ממנו.

כסף הניתן לאדם על מנת לסייע לו למחייתו כגון, בן המקבל דמי כיס מאביו. הסברא היא שאין הוא חייב לעשר מכסף זה מפני שהוא סמוך על שולחן אביו, וכסף זה ניתן לו כדי מחייתו. וכן אברך המקבל מלגה וכדומה נראה לומר שכסף זה אינו ריווח אלא ניתן לו לקיום על מנת שיוכל להמשיך ללמוד והוא כעני המקבל צדקה "שפרנסת עצמו קודמת לכל אדם, ואינו חייב לתת צדקה עד שתהיה לו פרנסתו" (רמ"א יו"ד סימן רנא סעיף ג), ומכיוון שחייב בפרנסת עצמו אינו צריך להפריש מעשר אלא שלישית השקל בשנה.

ואולי אם נשאר לאברך או לחייל כסף מעבר לצרכי מחייתו יש להפריש מכסף זה מעשר כדברי ה'אבקות רוכלי לעיל. אלא אם כסף זה הוא עתודה להמשך, שאז ניתן לסמוך על הדעה שמעשר כספים הוא ממתת חסידות. ואפילו אם נהג לתת יוכל לבטל מנהגו במידה ומטרת הכסף היא לצורך גדול כפי שמביא ה'פתחי תשובה' (יו"ד סימן שלא ס"ק יב) בשם ה'משנת חכמים'. וכמובן שבחור צעיר שטרם השתכר יכול להתנות שאין הוא מקבל על עצמו את הפרשת המעשר כנדר, ואם השעה תהיה דחוקה לו יוכל להשתמש בכסף לצרכיו. חפצים המתקבלים כמתנה לחתונה וכדומה או ירושה, להבדיל מכסף. נראה לדייק מה'פתחי תשובה' הני"ל שהם אינם מחויבים במעשר, שכן בדיונו שם הוא מתייחס דווקא לקבלת 'כסף' בירושה, וחידושו הוא שצריך להפריש ממנו מעשר למרות שאביו של היורש כבר הפריש מעשר על כספים אלו. ואלו על קבלת 'חפצים' בירושה לא חייב הפרשת מעשר. ונראה אולי שגם תלושי קנייה שמקבלים כמתנה הם אינם ככסף ממש ויהיו פטורים מהפרשת מעשר כספים.

סיכום.

- כספי פיצויים, גנבה שהחזרה: אם לא נתיאשו הבעלים אין זה ריווח ואין צריך לעשר. אם נתיאשו הבעלים זהו ריווח וצריך לעשר.
- כספי מלגה, דמי כיס, משכורת צבאית, הניתנת לשימוש לצרכים הקיומיים: נראה שכל מה שזקוק לצרכי מחייתו אין צריך להפריש מסכום זה מעשר כספים.
- מתנה כספית או ירושה כספית: זהו ריווח ולכן צריך להפריש מעשר.
- סכום כסף שהתקבל כמתנת נישואים: יש לדון במצבם הכלכלי של בני הזוג.

באורי הערות

א. שיעור נתינת צדקה על פי הרמב"ם

כתב הרמב"ם (הלכות מתנות עניים פרק ז הלכה א):

"מצוות עשה ליתן צדקה לעניים כפי מה שראוי לעני, אם היתה יד הנותן משגת, שנאמר: פתוח תפתח את ידך לו. ונאמר: והחזקת בו גר ותושב וחי עמך. ונאמר: וחי אחיך עמך."

ובהלכה ה:

"בא העני ושאל די מחסורו ואין יד הנותן משגת נותן לו כפי השגת ידו. וכמה, עד חמישית נכסיו מצוה מן המובחר, ואחד מעשרה בנכסיו בינוני, פחות מכאן עין רעה. ולעולם לא ימנע עצמו משלישית השקל בשנה. וכל הנותן פחות מזה לא קיים מצוה. ואפילו עני המתפרנס מן הצדקה חייב ליתן צדקה לאחר."

ובפרוש המשניות (על מסכת פאה) כתב הרמב"ם :

"בממונו יש לו שיעור והוא חמישית ממנו, ולא יתחייב לתת יותר מחמישית ממנו, אם עשה כן במידת חסידות."

ועוד מצאנו שפסק הרמב"ם (הלכות ערכין וחרמין פרק ח הלכה יג) :

"לעולם לא יקדיש אדם ולא יחריס כל נכסיו, והעושה כן עובר על דעת הכתוב שהרי הוא אומר מכל אשר לו ולא כל אשר לו כמו שבארו חכמים, ואין זו חסידות אלא שטות שהרי הוא מאבד כל ממונו ויצטרך לבריות, ואין מרחמין עליו, ובוהו וכיוצא בו אמרו חכמים חסיד שוטה מכלל מבלי עולם, אלא כל המפזר ממונו במצות אל יפזר יותר מחומש, ויהיה כמו שצוו נביאים מכלכל דבריו במשפט בין בדברי תורה בין בדברי עולם, אפילו בקרבנות שאדם חייב בהן הרי חסה תורה על הממון ואמרה שיביא כפי מסת ידו, קל וחומר לדברים שלא נתחייב בהן אלא מחמת נדרו שלא ינדור אלא כראוי לו שנאמר איש כמתנת ידו כברכת ה' אלהיך אשר נתן לך."

ויש להבין את דברי הרמב"ם האלו :

א. הגמרא (כתובות נ.) אומרת: "באושא התקינו, המזבז - אל יבזבז יותר מחומש".
וכן הירושלמי (מסכת פאה): "באושא נמנו שיהיה אדם מפריש חומש מנכסיו למצווה". משמע שהתקינו שאדם לא יתן יותר מחומש.
מהרמב"ם (שם הלכה א) משמע שמצווה לתת לעני כל מחסורו ואפילו יותר מחומש, וכן בפירושו למשנה כתב הרמב"ם שאפשר לתת יותר מחומש, והיא "מדת חסידות", וזה בניגוד לגמרות הנ"ל.

ב. מדברי הרמב"ם בהלכות ערכין משמע שאין לבזבז יותר מחומש וזה סותר לדבריו בהלכות מתנות עניים.

כמה תשובות ניתנו לישב דברים אלו :

א. היפה מראה' (ירושלמי פאה ד"ה 'חומש') אומר שלדעת הרמב"ם, מצות צדקה מהתורה היא לתת לעני כל מחסורו "די מחסורו אשר יחסר לו" (דברים טו ח), ואפילו אם הסכום הוא יותר מחמישית מנכסיו, כמשמע מהפסוק. וכך משמע שפסק הרמב"ם (בהלכה א לעיל). ושונה היא מצות צדקה שיש לנהוג בה בחסידות ולתת יותר מחומש משאר המצוות שאין לעשות כן, כפי שפסק בהלכות ערכין וחרמין.

ויש לחלק בין אם נזדמנו לידו עניים או פדיון שבויים, שאז מצוה לתת לעני די מחסורו. לבין אדם שנותן את כספו לצדקה סתם, ואין עני לפניו שבמקרה זה אין לו לתת יותר מחומש.

ה'אהבת חסד' (חלק ב פרק יט בהערה)²³. מחלק כמו ה'יפה מראה', ומוסיף שדברי הבבלי בכתובות הם רק כשאין עניים לפניו, ואילו דברי הירושלמי הם היכן שיש עניים לפניו. ומהירושלמי משמע שחובה מהתורה לתת לעני 'די מחסורו' ובאושא חדשו 'הלכה למשה מסיני' קדומה שנשכחה, האומרת שחובת 'די מחסורו' היא עד חומש. ומי שנותן יותר מחומש זאת מידת חסידות.

ולכן, היכן שיש לפניו עני ואין ידו משגת לתת לעני כל מחסורו, אזי מחויב מן הדין לתת חומש. ומה שכתב הרמב"ם (בהלכה ז) שמצווה מן המובחר לתת חומש ולא בלשון חובה, דבריו הם במציאות כזאת שאין ידו משגת לתת חומש או מעשר אלא רק בדוחק, ועליו להדחק ולתת חומש וזה מן המובחר. שהרי אם היה לו חומש אזי הוא היה מחוייב לתת חומש מן הדין. ובכל מקרה לתת יותר מחומש - אם ידו משגת, זוהי רק מידת חסידות, ובמציאות שכזו דיבר הרמב"ם בפרושו למשנה.

לדעת ה'ברכי יוסף' (יורה דעה סימן רמט) חזר בו הרמב"ם מה שכתב בפרוש המשנה, ששם סובר שחובה לתת חומש ואילו בהלכה ז בחיבורו סובר שאין זה חובה אלא מצווה מן המובחר.

על פי הסברו. גם כשעני עומד לפניו, הנותן יותר מחומש זוהי מדת חסידות. ולדברי הפוסקים הני"ל: הבא לתת מעצמו כסף לעניים ואין עניים לפניו - הדבר מכונה בלשון הגמרא בכתובות "המבזבז", ובמציאות שכזאת אסור לתת יותר מחומש. ומציאות זו דומה למבזבז מעצמו כסף לעשיית מצוות, שגם במקרה זה אין לבזבז יותר מחומש, ונמצאו דברי הרמב"ם מתאימים לנאמר בהלכות ערכין.

ב. שו"ת יפסקי עוזיאל' (בשאלות הזמן סימן מח):

"לא נאמר דין המבזבז אל יבזבז יותר מחומש אלא במצות צדקה. ובמקום שאפשר למלאות מחסורו של העני על ידי תמיכה משותפת של הצבור... אבל אם נזדמנה לפניו מצות צדקה לעני שאין לו עוזרים בלעדו חייב לתת לו די מחסורו בכל מידת יכולתו (ענין יו"ד סימן רנ סעיף א ושו"ך שם)... והוא הדין לכל מצוה שהיא חובה לא נאמר שעור זה, אלא חייב לקיימם בכל מיטב יכלתו."

ונראה שכוונת הפסקי עוזיאל' בהערתו היא לרמ"א (שם) המעיר על דברי המחבר הכותב שיש לתת לעני די מחסורו: "ונראה דכל זה בגבאי צדקה או רבים ביחד, אבל היחיד אין מחויב ליתן לעני די מחסורו אלא מודיע צערו לרבים, ואם אין רבים אצלו יתן לו היחיד אם ידו משגת". והשו"ך שם מסביר זאת בדעת הרמב"ם דלא כדברי הב"ח המבין את דברי הרמב"ם המחייב גם את היחיד לתן לעני כל מחסורו.

ג. בשו"ת 'אגרות משה' (חלק יורה דעה א סימן קמג) דן האם תקנת אושא היא איסור או רק עצה טובה? הגמרא (כתובות סז): על מר עוקבא שחילק בשעת מיתתו פלגא מנכסיו, הרי נאמר: ד"אל יבזבז יותר מחומש". משמע שלדעת המקשה יש איסור

²³ ושם (פרק כ) פירט מקרים נוספים שעליהם לא חלה ההגבלה של חומש שתקנו באושא: א. מי שהוא עשיר מופלג. ב. מי שמפריש מרווחיו שמעבר להוצאות ביתו. ג. מי מפריש כספו ללומדי תורה שזוהי מציאות של שותפות עם לומדי תורה כיששכר וזבולון. בשם ה'שיטה מקובצת' כתובות נ.

בדבר. וגם למתרחץ שמר עוקבא ביקש לחלק רכושו אחר מותו, משמע שדוקא כך אין איסור שלא השייך הטעם שמא יצטרך לבריות.
ומה שבשו"ע פסק כדברי הרמב"ם, מסביר האגרות משה:
"שהמחבר סובר דבידו משגת מחוייב ליתן כפי צורך העניים אף שהוא יותר מחומש, משמע שסובר בדעת הרמב"ם שכיון שדין התורה הוא שיתן כפי צורך העניים, לא תקנו רבנן לאסור, וגם לא לעצה טובה בצדקה, רק להקדיש אסרו."
ומה שכתבה הגמרא (כתובות נ.) ניתן להסביר כך: "ולא הניחו ר"ע לבזבו הוא מחמת שר' ישבב לא היתה ידו משגת".
"על כל פנים הרמ"א שכתב ואל יבזבו יותר מחומש בצדקה פליג וסובר שאסור וכדמוכח מהא דמר עוקבא ודעת הרמב"ם והמחבר צ"ע." ומסכם שם: "על כל פנים למעשה אין לבזבו יותר מחומש אם לא לחשש פקוח נפש."

ב. קניית מצוות בכספי מעשר שני - באור המחלוקת בדעת המהרי"ל

הרמ"א (בידרכי משה) ציטט את דברי המהרי"ל וסיים: "וכן משמע בביצה".
הגמרא (שם יט): מביאה את דברי הבריייתא:

"מביא אדם את תודתו בחג הסוכות ויצא בה משום שמחה ואינו יוצא בה משום חגיגה".

ומנמקת הגמרא את הכלל:

"דבר שבחובה היא, וכל דבר שבחובה אינו בא אלא מן החולין". כלומר קרבן חגיגה הוא 'חובה', ואינו יכול לצאת ידי חובה על ידי קרבן תודה שהקדיש. בהמשך מביאה הגמרא את דברי ר"ש בן לקיש בשם רבי יוחנן המקשה על האומר: "הריני נזיר אגלח ממעות מעשר שני מהו? אמר ליה: נדור ואינו יוצא, נזיר ואינו מגלח."
ונחלקו בהבנת דברי הגמרא.

א. היבאר הגולה' (יורה דעה סימן רמט ס"ק א) הבין שהיות ומעשר שני הוא חובה, לא ניתן לגלח ממעות מעשר שני, ש"דבר שבחובה אינו בא אלא מן החולין". לכן לסברה זו, מעשר כספים הוא חובה מדרבנן ואין לשלם מכספי מעשר למצוה שמחויב בה ואם אין מחויב במצווה מותר.

ב. היחתם סופרי' (שו"ת חלק ב יו"ד סימן רלא) הבין שקושיית הגמרא אינה קשורה לכלל "דבר שבחובה...", אלא הסיבה שהנזיר אינו יכול לגלח במעות מעשר שני היא מכיון שיש כאן 'נדר', והמקבל עליו נזירות הוא כנודר נדר, וגם תגלחתו צריכה להיות כמנהג הנזיר שמגלח את שערו מכספו, ולכן לאחר שנדר - האיסור להשתמש בכספים אחרים (מעשר שני) הוא כדי שלא יעבור על נדרו. אבל אם בשעת קבלת הנזירות נדר וקיבל על עצמו לגלח ממעות מעשר - הדבר מותר.

אם כן, גם לעניינינו כל ענין מעשר כספים הוא מדין 'נדר', והכל תלוי כיצד קיבל על עצמו בהתחלה, ובאם קיבל שהכסף יהיה לעניים - אסור לו לקחת כסף זה למצוות אחרות, והרי הוא כגוזל את העניים. אך אם לא קיבל על עצמו - יכול להוציא את הכסף גם על קניית מצוות.

